

ЕТНОКУЛЬТУРНІ МЕДІАСТЕРЕОТИПИ УКРАЇНИ В БРИТАНСЬКІЙ ПРЕСІ

Розглянуто варіативні форми етнокультурної стереотипизації України в медіатекстах британської якісної преси.

Ключові слова: медіадискурс, етнокультурні стереотипи, етноніми, Україна.

Рассмотрены вариативные формы этнокультурной стереотипизации Украины в медиатекстах британской качественной прессы.

Ключевые слова: медиадискурс, этнокультурные стереотипы, этнонимы, Украина.

The various forms of ethno-cultural stereotyping of Ukraine in mediatexts in the British quality press are discovered.

Key words: media-discourse, ethno-cultural stereotypes, ethnonyms, Ukraine.

Сучасні процеси етнокультурної ідентифікації та самоідентифікації дедалі активніше інтегруються в мас-медійну сферу, оскільки медіа є тією «публічною ареною», де взаємодіють представники сфер культури, політики, релігії, котрі прагнуть впливати на аудиторію. Мас-медіа не лише акцентують на проблемах, пов'язаних з етнічністю, але й активно формують стереотипні уявлення в цій сфері. За умови глобалізаційного впливу, який спричиняє культурну гомогенізацію різних етнічних та релігійних груп, що прагнуть захистити свою самобутність, роль етнокультурних стереотипів посилюється. Саме тому для забезпечення умов ефективної міжкультурної комунікації важливо вивчати ті стереотипні образи народів та країн, які продукуються мас-медіа, тиражуються й упроваджуються в масову свідомість.

Особливого значення набувають етнокультурні гетеростереотипи, що стосуються України, українського народу. Виявлення їх у медіадискурсі британської періодики надасть відомості про зовнішній імідж України.

Мета — проаналізувати гетеростереотипні уявлення щодо України, представлені на шпальтах якісних британських видань.

Завданнями є обґрунтування доцільності застосування дискурсивного аналізу для вивчення медіастереотипів; визначення контексту функціонування українського гетеростереотипу в британській пресі; виявлення найпоширеніших гетеростереотипних уявлень щодо України в сучасній британській періодиці.

Об'єктом дослідження є явище етнокультурної медіастереотипізації в британській пресі, **предметом** — етнокультурні медіастереотипні уявлення щодо України.

Донині проблема етнокультурної медіастереотипізації висвітлювалася лише побіжно під час вивчення інших дотичних питань. Так, проблематику етнокультурних стереотипів з точки зору етнографії та культурології досліджували О. Белова, О. П. Пономарьов, Т. В. Косміна, Н. Годзь, Т. Г. Стефаненко, В. А. Маслова, А. С. Баронін, Н. О. Нікон, Ю. Тищенко, В. Будний, Н. М. Лебєдєва. Феномен соціальної стереотипізації в загальному контексті досліджували В. Агеєв, М. Семендяєва, Г. Мельник. Серед представників західної традиції стереотипи вивчали Т. Шибутані, Р. Таджурі, О. Клейнберг, Р. Берглер, Б. Сікс, Р. Амоссі, П. Рікер, М. Пікеринг. У зв'язку з мас-медійною практикою явище стереотипізації вивчали У. Ліпман, українські дослідники М. Бутиріна, В. Владимиров, Л. Завгородня, С. А. Кулаковська.

Для реконструкції гетеростереотипу України в британській пресі доцільно скористатися дискурсивним підходом, розробленим, зокрема, Т. ван Дейком [2]. При цьому слід відзначити різновекторність дискурс-аналізу, який може спрямовувати дослідницькі рефлексії від події до медіадискурсу і навпаки: від дискурсу до дійсності, яку він позначає. Зважаючи на специфіку висвітлення «української теми» в британських мас-медіа: каталізатором інтересу до України є події, вагомі для світової спільноти, — продуктивнішим є перший підхід. Моніторинг публікацій у британській пресі засвідчив: найвиразніше гетеростереотипи уявлення щодо України артикуються журналістами під час негативно маркованих сенсаційних подій, на кшталт ув'язнення Юлії Тимошенко, арешту українських студентів у зв'язку з вибухами в мечетях або проблем з організацією футбольного Єврочемпіонату. Вагомими актуалізаторами гетеростереотипних уявлень є також політичні події та процеси, які висвітлює британська преса.

Британські медіастереотипи стосовно України й українців сформовано як навколо історичного вектора взаємин (достатньо згадати дві світові війни, політичні та соціально-економічні зв'язки), так і на засадах сучасних зон інтересу Великобританії щодо України. Важливо також відзначити неоднорідність репрезентації України в британських виданнях: від схематичного і доволі примітивного її образу до надання в текстах статей деталізованих відомостей про українську історію, культуру, політику, економіку тощо. З не медійних джерел дізнаємося також про уявлення британців щодо України, які є доволі поверховими, неточними, почасти інверсованими. До викривлених уявлень належить сприйняття України як час-

тини Росії. До схематичних і неповних — її сприйняття через упізнані персоналії: братів Кличків, Андрія Шевченка, Руслану, Юлію Тимошенко, — або резонансні події: Чорнобильську катастрофу, отруєння кандидата в президенти Віктора Ющенка, Помаранчеву революцію.

Одним з найпоширеніших гетеростереотипів щодо України є тиражовані британськими виданнями уявлення про нашу країну як країну з розколотою ідентичністю. На позначення цього стереотипу зустрічаємо такі вирази: «Україна загалом розмежована, на російськомовний схід, який прагне тісних відносин з Росією, і на захід, що говорить українською і прагне до європейської інтеграції» («Індепендент» — 20.05.2011);

Актуальним подієвим контекстом гетеростереотипізації України в британських виданнях стали вибори в нашій країні у 2004, 2010, 2012 рр. У публікаціях, присвячених означеним подіям, концепти «українські вибори», «українські політики» поєднано з концептами «злочинність», «радянське минуле». Україна постає як держава, розуміння особливостей якої слід розпочати з усвідомлення її залежності — від радянського минулого, Росії та Європи. Залежність України в британському медіадискурсі набуває негативних конотацій.

Так, під час подій Помаранчевої революції в «Гардіан» вийшла друком стаття, яка розпочинається словами: «Усе, що потрібно знати про країну, в якій тисячі людей вийшли протестувати на вулиці проти спірних результатів президентських виборів» («Гардіан» — 24.11.2004). Означений абзац налаштовує читача на сприйняття коротких, але достатніх для розуміння «помаранчевої країни» повідомлень, що, власне, і робить статтю продуктивним матеріалом для дослідження етнокультурних гетеростереотипів України.

Рецепція України читачем «Гардіан», згідно з задумом журналіста, має відбуватися відповідно до такого когнітивного сценарію:

- політика: Україна — країна, яка роздирається між Росією та США і ЄС («Росія тягне в один бік, США та Європа — у інший»); Україна — місце проведення Ялтинської конференції, де були закладені основи для подальшої Холодної війни («Договір між Ф. Рузвельтом, В. Черчіллем і Й. Сталіним у Ялті в лютому 1945 р. розпочав Холодну війну»); Україна — колишня республіка СРСР, яке бореться за гідний геополітичний статус після здобуття незалежності в 1991 р.;
- екологія: Україна — місце, де відбулася Чорнобильська катастрофа, що назавжди поєднала її з явищем атомного отруєння;
- культура: Україна розвиває туристичні напрями для західноєвропейських туристів, має давню історію музики, національні інструменти, визнаних у світі композиторів; Україна може пишатися своїми кулінарними традиціями.

Таким чином, представлений портрет України є неповним, схематичним, сповненим іронічної експресії. У ньому оказіонально уварізнуються одні характерологічні ознаки, а інші — знецінюються. Тож маємо гетеростереотип України, через призму якого англійці розуміють події в нашій країні. Цей образ характеризується недиференційованістю, унаочнює типове для будь-якого етносу сприйняття «чужого» світу, особливості якого влучно схарактеризував А. Б. Пеньковський: «„Чужий“ світ — це світ множини зі значенням однорідної множинності. <...> „Свій“ світ — світ однини, зі значенням одиничності. Це світ унікальних, індивідуальних, дискретних предметів. „Чужий“ світ — світ нерухомий, статичний. Це світ, у якому немає дискретних об'єктів» [3].

Напередодні парламентських виборів 2010 р. вийшли друком публікації, де знову актуалізується сприйняття України як держави, залежної від Росії. Медіадискурс створено таким чином, щоб підтвердити концептосполучення «нестабільність України». Зокрема, застосовано вирази «неспокійна Україна», «витівки України» і як антагонічне: «обережність Брюсселя», «стривожене УЄФА». У такий спосіб підкреслюється недовірливе ставлення Європи до України.

Висвітлюючи тему парламентських виборів 2012 р. у статті «Українські вибори — сварки, погрози й агресія», видання «Гардіан» поєднує концепт «парламент» із концептами-означеннями «насильство» й «вulgарність». Парламент також характеризується у виданні як місце, де «парламентарії не посилаються один на одного, а радше погрожують один одного вбити» («Гардіан». — 26.10.2012). Завдяки метонімічному перенесенню характеристики українського парламенту транслюються на весь український народ як єдине ціле: «Кандидати приймають мову й культуру кримінальності заради підтримки популярності серед виборців» («Гардіан». — 26.10.2012). При цьому утворюється стереотипне уявлення про українців як жорстоку, агресивну, безкультурну націю. Статус-кво українського парламенту в статті представлено як результат успадкування від радянського режиму манер ділового спілкування, які відзначалися «приниженням і використанням грубих слів», у зв'язку із чим актуалізовано стереотип України як країни, залежної від темного радянського минулого. «Таймс» у післявиборчий період надає слово Віталію Кличку, який називає вибори 2012 р. «найбруднішими за всю історію України» («Таймс». — 2.11.2012) і характеризує нашу країну як «країну третього світу».

Під час підготовки до Євро-2012 цілком природною була посилена увага іноземних ЗМК до країн-господарів єврочемпіонату. У геометричній прогресії збільшилася кількість згадувань України в британській пресі. Лише у виданні «Гардіан» за 2012 р. опубліко-

вано 1591 статтю, де в тому чи іншому контексті фігурував етнонім «Україна». Це майже вдвічі більше порівняно з 2011 р. (848 публікацій), у п'ятеро — порівняно з 2002 р. (336 статей). З огляду на недостатньо виразний образ нашої країни в національній свідомості англійців, ці факти могли б виявитися позитивними. Утім, події, які відбувалися в країні під час підготовки Євро, негативно позначилися на гетеростереотипі України.

Так, у статті «Київрада планує побудувати готель на місці розстрілів жертв Голокосту», опублікованій у «Гардіан» за 25 вересня 2009 р., актуалізується стереотипне уявлення про Україну як про «колишню радянську республіку». Означений гетеростереотип містить уявлення про негативно марковану радянську спадщину, яку використовує сучасна Україна, приймаючи політичні та соціально-економічні рішення. У статті осуджується рішення Київської міськради побудувати в Бабиному Яру готель для гостей Євро-2012. При цьому ця подія пояснюється актуальним і донині «радянським минулим» України: «СРСР заперечував будь-які дані про євреїв як про найбільший прояв жорстокості, що надихнуло Є. Євтушенка в 1961 р. на написання поеми «Бабин Яр» та Д. Шостаковича в 1962 р. на створення симфонії № 13» («Гардіан». — 25.09.09). Автор статті Пітер Бомон детально подає історію Бабиного Яру, його компетентність у цьому питанні є безсумнівною, адже цей етап історії українського/радянського народу представлений у його монографічній праці «Секрети воєнного життя: сучасні конфлікти». Обізнаність англійця в українській історії контрастує з представленою в статті позицією київської влади, маркованою як прорадянська. І цей контраст посилює дію негативного гетеростереотипу щодо України.

Стереотип України як небезпечної країни, схильної до насильства на ґрунті расової ненависті, виявився доволі стабільним у британській пресі періоду 2008–2012 рр.: «Український парламент заперечив проблеми расизму, ігноруючи британські та американські поради, подані на туристичних вебсайтах» («Індепендет». — 19.05.2012). Поодинокі спроби зруйнувати негативний гетеростереотип пов'язані з етнічними упередженнями, актуалізованими напередодні єврочемпіонату британськими мас-медіа. До того ж, слід відзначити на легітимізацію стереотипу щодо України як ксенофобної країни, завдяки використанню даних з авторитетних для англійців джерел.

Так, видання «Індепендет» наводить дані Центру моніторингу расизму в Східній Європі, згідно з якими найменш расистським з приймаючих міст є Донецьк, а Львів характеризується «чітким зростанням радикальної ксенофобії» («Індепендет». — 19.05.2012). Видання називає расистськими країнами Україну, Польщу та Росію.

У рубриці «колумністика» видання «Таймс» Олександр Лебедев зазначає, що «Європейське футбольне змагання — це завжди шанс показати світу найкращі якості. Але з Україною інша ситуація. Вона зафіксувалася в громадській свідомості як країна, де панують корумповані політики, абсурдні ціни, жорстокі поліцейські та расистські футбольні банди» («Таймс». — 11.06.2012). Таким чином, у комунікаційному середовищі етнонім «Україна» напередодні єврочемпіонату пов'язувався з концептами «расизм» та «насилля».

Напередодні Євро-2012 в британській пресі вийшли друком публікації, в яких цілісний образ України набув територіальної конкретики, увагу приділено не лише країнам — господарям Чемпіонату, а й окремим містам, яким була надана негативна упереджена оцінка. Так, у статті «Шоу має тривати, але якою ціною» Саймон Калдер пише: «Футбол чудово відкриває кордони, в чому переконалися покоління британських вболівальників, які були в різних кінцях комуністичного блоку — від Тірани до Тбілісі. Утім, Україні, де будуть зіграні перші три матчі збірної Англії, не вдасться продемонструвати те краще, що є в колишніх радянських республіках» («Індепендет». — 10.06.2012). Журналіст називає лише два міста в Україні, які заслуговують на увагу вболівальників з Великобританії, — це Одеса з її величною архітектурою та Потьомкінськими сходами, де було знято класичний фільм Ейзенштейна, і Крим, який більшості англійців відомий, як місце героїчного подвигу «Легкої бригади» за часів Кримської війни. У цьому способі репрезентації вбачаємо типове для етнокультурної стереотипізації ставлення до іншої культури крізь призму власної.

Суто негативно автор статті характеризує Донецьк, як «місце, на яке зважаючи на кінечність людського існування, не слід звертати уваги в пошуках кращого, що пропонує світ». Він також навішує ярлик расистського міста Києву.

Продуктивною для актуалізації найпоширеніших гетеростереотипів виявилася тема мовного законодавства України, яку висвітлено в британській пресі, причому доволі обмежено та тенденційно. Так, газета «Гардіан» надала слово Андрію Куркову, котрого позиціонувала як «українського письменника російського походження, російськомовного письменника № 1 у Європі». Таким чином спрацював такий функціональний журналістський прийом, як персоніфікація, тобто втілення в комунікантові певної життєвої й ідеологічної позиції, яку поділяють реципієнти. Відповідно до когнітивних очікувань аудиторії, А. Курков висловив думку стосовно політизації української мови, яка спричиняє те, що «письменники, котрі пишуть російською, перебувають під реальним тиском». Письменник помістив мовне питання на один рівень з Голодомором, назвавши їх най-

важливішими проблемами України.

Інтерв'ю-монолог А. Куркова опубліковано під назвою «Українська війна слів». Концепт «війна» в цьому разі має не лише переносне значення. Завдяки візуальному ряду (фото, на якому читач міг побачити жорстоке зіткнення ОМОНу з противниками надання російській мові статусу національної) війна набула цілком реалістичного вигляду, завдяки чому була легалізована воєнна риторика українського мовного питання й до українського гетеростереотипу інтегрувалися уявлення про мовний розкол України й агресію українців один до одного на мовних засадах.

Про зіткнення між правоохоронцями та демонстрантами в Києві через мовне законодавство написали й інші британські газети, які зазначили, що законопроект фактично розколе країну навпіл і одну половину «шттовхне в обійми Росії» (Міріам Елдер, «Гардіан»).

Етнокультурні стереотипи можуть формуватися протягом століть і при цьому певною мірою адекватно відображати ментальні особливості певного етносу. Окрім того, вони можуть мати цілком випадкові засади. І така оказіональна стереотипізація є доволі поширеним явищем у мас-медіа. Так, британські видання «Гардіан» та «Дейлі Телеграф» опублікували серію праць відомого болгарського дизайнера Янка Цветкова, котрий мешкає в Лондоні. У проекті під назвою «Картографія стереотипів» зазначено сім карт, на яких країни Європи марковані згідно з гетеростереотипами народів різних країн. Так, на карті «Європа очима британців» Україна підписана фразою «Яка дивна країна!». З точки зору італійців Україна постає країною «жінок із заплетеними косами», з позиції Німеччини — «газово-транзитною країною». Росія, на думку Янка Цветкова, бачить Україну своєю південною частиною. Найвіддаленішими від реалій виявилися стереотипи Швейцарії, для якої Україна — це вже Китай, а Кримський півострів — Японія, та Франції, якій дизайнер приписав щирий подив: «Хіба це не в Росії?»

Безумовно, означений проект є результатом суб'єктивної творчості Я. Цветкова, яку можна розглядати в контексті уявлень про феномен комічного: образи країн характеризуються гротескністю.

Утім, проект має важливе значення під час вивчення етнокультурної стереотипізації, адже, по-перше, представлені в ньому стереотипи корелюють з «наївною картиною світу британців», яку візуалізував дизайнер. По-друге, «Картографія стереотипів» набула значної популярності не лише серед читачів якісної британської преси, але й користувачів мережі Інтернет. Відомо, що після публікації карт сайт Цветкова відвідало 500 млн осіб. Отже, гетеростереотипні уявлення проекту швидко поширилися, і тому можна вказати на надзвичайну дієвість продуктів масової культури і їхню вагому роль у процесах

стереотипотворення. Характерно, що видання «Гардіан» обурюється творчістю Я. Цветкова, вказуючи на факт гіперболізації та інверсії стереотипних образів країн: «Загальновідомо, що американці мають спрощений погляд на інші нації, але таке грубе зображення країн може шокувати навіть їх» («Гардіан». — 17.02.2012). Утім, розміщуючи карти стереотипів та пропонуючи читачам інтерв'ю з дизайнером, видання мимоволі популяризує проект. На думку Я. Цветкова, карти можуть сприяти як зміцненню, так і висміюванню стереотипів («Гардіан». — 17.02.2012). Зважаючи на амбівалентність стереотипів, їхню схильність до інверсії, заперечення стереотипів завдяки поданню їх у комічному контексті може сприяти тиражуванню стереотипів та їх ствердженню в медіадискурсі.

Поширеність негативних гетеростереотипів англійців щодо українців свідчить про те, що зміст етнокультурних стереотипів визначається соціальними факторами. Зазначені в британській пресі соціальні, економічні, культурні проблеми, характерні для України останніх десятиліть, лише каталізували негативні гетеростереотипи англійців.

Ще однією подією, яка підвищила зацікавленість британської преси Україною, став російсько-грузинський конфлікт, позиціонований як російсько-грузинська війна. У цьому контексті був актуалізований стереотип «геополітичної «неприкаяності» України, в якій вона перебуває з часів розпаду Радянського Союзу в 1991 р.». У деяких статтях акцентувалося на політичній залежності України від Росії як завдяки апеляції до історичних фактів, так і застосуванню відповідної риторики: Україна — країна-сусідка Росії, що зазнає російських впливів; Україна — «ласий шматочок» для Росії («Файненшел Таймс». — 27.08.08). Водночас відбувалося розмежування концептів «Україна» та «Євросоюз». Так, Тоні Барбер зазначив у «Файненшел Таймс»: «На зустрічі міністрів закордонних справ у Брюсселі минулого місяця, серед представників із 27-ми націй навіть відбулася дискусія про те, чи варто стверджувати очевидне і називати Україну європейською країною» («Файненшел Таймс». — 27.08.08).

Характерно, що в британській пресі обговорюється тема підтримки України західними країнами, зокрема Великою Британією, якщо вона «потрапить «у приціл» Москви через Крим, який «прихистив» російський флот у Севастополі» («Дейлі Телеграф». — 27.08.08). Підтримка України як «уразливої сусідки Росії» проголошується в деяких статтях британської періодики в контексті гострої критики політики Кремля, підхід якого «належить минулому — часам Другої світової війни та конференції в Ялті» («Гардіан». — 29.08.2008).

Отже, в британській пресі відбувається ситуативне протиставлення України та Росії, перша з яких подається як країна демокра-

тії, а друга — як країна авторитаризму. При цьому редунтантною інформацією, що сприяє консервації у свідомості реципієнтів означених уявлень, є згадування про те, що Україна не є членом НАТО, що в ній проживає 8 млн росіян і що в Севастополі розміщений російський Чорноморський флот тощо.

Таким чином, для мас-медійного гетеростереотипного образу України в англійській пресі характерні від'ємні конотації. Поширеність негативних гетеростереотипів англійців щодо українців свідчить про те, що зміст етнокультурних стереотипів визначається соціально-політичними факторами, поверховими знаннями, що сформувалися історично, а також настановами й упередженнями. Подані в британській пресі соціальні, економічні, культурні проблеми, характерні для України останніх десятиліть, лише каталізують негативні гетеростереотипи англійців.

Перспективи подальших досліджень етнокультурної медіастереотипізації України в британських виданнях можуть бути пов'язані із виявленням медіадискуривного потенціалу нейтралізації та коригування негативних стереотипних уявлень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гакаев З. Ж. Этнические стереотипы в прессе: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.07 / З. Ж. Гакаев. — М., 2003 — 221 с.
2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; [пер. с англ. яз.; ред. В. И. Герасимова]. — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.
3. Пеньковский А. Б. О семантической категории «чуждости» в русском языке / А. Б. Пеньковский // Очерки по русской семантике. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 464 с.

Надійшла до редколегії 04.11.2013 р.